

years 1574 and 1578. In 1575 the Turks pillaged the surroundings of Metlika, and, in 1576 and 1578, the country of Kočevje. By the new fortress of Karlovac, constructed in 1579, the Turkish invasion passage towards Bela Krajina was blocked and the defence of Slovene countries essentially improved. The battle of Sisek (1953) was of greatest importance. It signified a starting-point of overthrowing relations between the Hapsburg countries and Turkey, and, herewith, a starting-point for Slovene countries, too, of greater safety against the Turkish inroads.

Jože Šorn

LJUBLJANSKA SUKNARNA

V »Kosovem zborniku« (ZČ VI.—VII., 1952—53, str. 663—684) sem obdelal prvo fazo razvoja osrednje manufakture tekstilne stroke v 18. stoletju na Slovenskem z naslovom Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. Ta faza obsega razvoj do leta 1730, do trenutka, ko naj bi posebna tričlanska stanovska komisija raziskala stanje obrata in poročala o tem, ali naj se obrat opusti ali ne.

V tem članku nadaljujem in končam razvoj suknarne z nekoliko spremenjenim naslovom; podjetje je namreč nekoliko pozneje prešlo v privatne roke, zato bi stari naslov ne odgovarjal več točno vsebini.

Komisija treh je nekako po šestih mesecih dela v obratu podala poročilo 7. junija 1730 na spomladanskem zasedanju stanov. To poročilo je bilo zelo važno za odločitev tega velikega kolektiva; pripomoglo je, da le-ta ni opustil obrata, pač pa se ga oprijel z vso silo. Danes nam ni znano, kaj vse je vplivalo na komisijo, da je na zborovanju podala potvorjeno poročilo, češ da predstavlja obrat pozitivno postavko in da jih je — namreč stanove — obvaroval pred veliko škodo. Nedvoumno se ta trojica ni poglobila v račune oziroma si zaradi nereda v knjigovodstvu ni mogla priti na jasno o dobičku in izgubi. Zaslišala je Kunčnika in mojstre, se zadovoljila z njihovimi izjavami, morda verjela nepopolnim računom in oddala psihološko dobro učinkovito vest. Že večkrat citirani ekstrakt, sestavljen po nalogu stanov februarja 1735, govori o čisti izgubi blizu 4.300 gld. Izguba je nastala predvsem pred letom 1730, pred pregledom komisije, le da ta zanjo ni vedela. Če pa je že vedela, je njena izjava na zasedanju toliko bolj drzna.

V obdobju od začetka 1730 do konca 1734 namreč (torej pet let) so imeli stanovi samo pri prezidavi in dozidavi obrata na Selu in pri raznih nakupih v zvezi z njim za približno 63% manj stroškov v primeri s stroški za čas od poletja 1726 do konca 1729 (nekako tri leta in pol).⁹ Manjši izdatki po letu 1730 — pa tudi druge okoliščine³¹ — nas po drugi strani torej po-

Opomb ne pričenjam signirati znova, pač pa jih nadaljujem, ker je ta članek le 2. del celote; tudi kratice fondov so bile že pojasnjene v 1. delu razprave.

³¹ Z dnem 29. sept. 1731 je n. pr. prenehala najem. pogodba za hišo v Kapucin. predmestju; nek mlin, ki so ga stanovi kupili, da bi razširili obrat, so pozneje dali v najem Gregorju Bizjaku od 12. sept. 1731 dalje vsaj do 1738, ko

trjujejo v domnevi, da se obrat po tem letu ni več bistveno razširjal, pač pa le notranje bolj spopolnjeval zlasti v tehničnem in organizacijskem pogledu, da je torej prešel iz faze ekstenzivnosti, ki je terjala velike investicije, v fazo intenzivnosti, ko se je stremelo k izboljšanju kvalitete, trdnejši organizaciji ipd. To v glavnem velja vsaj za čas, ko so bili lastnik obrata stanovi. Zastoj zunanje rasti pa je spet po svoje v ozki zvezi s skromno potrošno potrebo tržišča in ker lastniki proizvodnih sredstev po vseh računih niso smeli pričakovati nenadne ali pa nenavadne razširitve kroga potrošnikov, je suknarna taka, kot je bila, v glavnem popolnoma zadoščala svojemu namenu.

Kakšen je bil učinek te druge faze, namreč intenzivnosti, ki je posledica vseh reform, vzetih v celoti? Proizvajalni stroški so v času najpozneje eno leto po pregledu komisije že padli za okoli 15% (od 1 gld 21 kr 3 pf za vatel na 1 gld 9 kr 2 pf za vatel), ne da bi pri tem cena sukna padla. Tega ne smemo pripisati samo trdnejši organizaciji dela, povečani storilnosti zaradi plačevanja na akord, ne samo večji izkušenosti delavcev, pač pa tudi racionalnejši izrabi surovin: po metodi, vpeljani po letu 1730, so oprali vso volno in odstranili iz nje govno, nekaj, kar se preje ni dogajalo (umazano volno so enostavno zavrgli in s tem izgubili znaten del te osnovne surovine). Toda o tem več na drugem mestu.

Izboljšave v organizaciji dela so se pričele že pred pregledom komisije. Tako je od 1. decembra 1728 dalje omejeval polnomočje inspektorja Kunčnika³² že nov član ožjega vodstva obrata in to je kot prvi bil stanovski računski uradnik Ivan Anton Wolwiz, od sedaj dalje istočasno še suknarnični blagajnik. Torej je najšibkejša točka v celotnem poslovanju bila kontrola nad prejemki in izdatki (= finančna plat poslovanja). Motili pa bi se, če bi mislili, da je Wolwiz vodil nekakšno samostojno obratno blagajno (te do konca stanovskega lastništva ni bilo) ali pa posebne blagajniške knjige. To ne, pač pa je njegova naloga bila od tedaj dalje, da je izplačeval delavce, prevzemal izdelane kose sukna in nadzoroval njihovo prodajo. ter v osrednjem knjigovodstvu sam vodil odgovarjajoče rubrike.³³ Tudi je upravljal prodajalno odnosno skladišče v lontovžu in zanj odgovarjal.

Ozirajoč se še dalje po sposobnih gospodarstvenikih in voditeljih so stanovi naprosili v drugi polovici leta 1731 Franca Reigersfelda, naj bi vodil

ni več poročil o njem. Oboje gl. pod op. 9, za mlin še dekret Heleni Bizjak, da se ji prepoveduje ribolov v bližini njenega mlina ali pa pasti živino tam, kjer je razstavljena oprana volna; oboje pač zato, da se prepreči škoda. — SSA, fasc. 537 a, 17. III. 1738.

Po drugi strani zremo, da so vsaj italijanski tkalci stanovali do konca leta 1729 v bivši Siberauovi hiši blizu diskalceatov, ki so jo imeli stanovi v najemu do Jurijevega 1730 (SSA, fasc. 323; Ljubljana, 19. dec. 1729. Po VI. Fabjančiču, Knjiga hiš V., Kapucin. predmestje, str. 591, je Siberauovo hišo istovetiti z »Novim svetom«, danes Gosposvetska cesta št. 8).

³² Kunčnik je bil še 22. avg. 1725, torej 10 dni pred sprejemom v suknarno, cestni nadzornik relacije Kranj—Jezersko. Zbiral in nadzoroval je tlačane pri popravilu te ceste. — SSA, fasc. 527 c.

³³ Sem ter tja naletimo zanj poleg naziva kasir še na izraz inspektor. SSA, fasc. 537.

³⁴ V italijansko pisanih virih nahajamo poleg izraza Fabrica še Panificina, Pannificina.

suknarno.³⁴ Ta se je s ponudbo strinjal, toda spletke nekaterih stanovskih funkcionarjev so mu vzele voljo do tega dela; odstopil je v korist drugih kandidatov.³⁵

Drugo Kunčnikovo omejitev je predstavljala nastavitve Antonija Bastanzija (v službi od 1. maja 1732 dalje); imenovali so ga capo maestro — kar pomeni, da je on tudi dejansko vodil vso proizvodnjo v ožjem (tehničnem) smislu besede. Bastanzi, ki je bil že v Cenedi trgovec s suknom, je tu od nastavitve dalje vodil poskuse za izdelavo novih odnosno izboljšanih vrst sukna. Antonijev brat Ivan Krstnik, tudi trgovec s suknom, je spomladi ali poleti 1734 odpotoval dvakrat v Cenedo in pripeljal od tam tkalce in še nekaj orodja.⁹

Ta dogodek je zelo važen: omogočil je namreč znaten dotok italijanskih delavcev. Če smo v času pred 1730 videli v obratu poleg domačinov še delavce pretežno iz severnih dežel, se je polažaj sedaj spremenil: delavci iz zapadnih pokrajin so zamenjali one s severa in se izkazali kot boljši mojstri v izdelovanju graničnega ali cenedskega sukna; sicer so se pa sploh severnjaki ob svojem prihodu mogli in morali šele tu v Ljubljani naučiti izdelovanja te vrste sukna.³⁶ Spričo te menjave mojstrov se nehote vprašamo, kaj se je zgodilo s severnjaki in ali so zapustili sukarno sami od sebe. Po zelo nepopolnih podatkih, ki so na razpolago, moremo trditi, da je Bastanzi najprej pozval cenedske mojstre, potem šele je odšla prva generacija izučenih delavcev domov; ni pa mogoče ugotoviti, če so odšli prostovoljno ali pa so bili odpuščeni. Vsekakor pa jasno vidimo Bastanzijev vpliv in njegovo politiko: dobro cenedsko sukno morem izdelovati samo s cenedskimi mojstri, drugi so neuporabni! Imel je prav, kajti obratu je to zelo koristilo.

Tretjo omejitev Kunčnikovih pooblastil in istočasno spopolnitev neposrednega vodstva predstavlja namestitev trgovca Jožefa Antona Webra za direktorja »tovarne« (od 1733 dalje³⁷). Pripadala mu je vsa skrb za napredek obrata v splošnem in imel je nekako vrhovno nadzorstvo nad proizvodi in neposrednimi proizvajalci. Niti Wolviz niti Bastanzi nista mogla delati za njegovim hrbtom, tudi odborniki so se prvenstveno obračali nanj. Ta učinkovitejša delitev je napravila konec nepreglednosti in površnosti tako v upravi kot v proizvodnji. — Kunčnik je namreč po trditvah Webra zavrgel zaradi neizkušenosti v vsem okoli 150 centov volne petih različnih vrst; iz tega je on, Weber, dal izdelati 229 kosov sukna.³⁸

Kunčnik sam tudi sicer ne bi mogel več uspešno vršiti svoje dolžnosti, kajti obrat se je spopolnjeval in nujno bi moral dobiti pomoč. Da v resnici ni bil strokovnjak za tekstilno industrijo in da je bil najbrž določen za inspektorja zaradi pomanjkanja sposobnih ljudi, moremo sklepati iz dejstva, da ga po tej spopolnitvi niso več dolgo zadrževali v obratu; 13. maja 1735

³⁴ RA, fasc. XXX., Dnevnik (vložek v Dnevniku št. 32, str. 6—7).

³⁶ Neko poročilo stanov v Graz; Lj., ok. 1728. — SSA, fasc. 537.

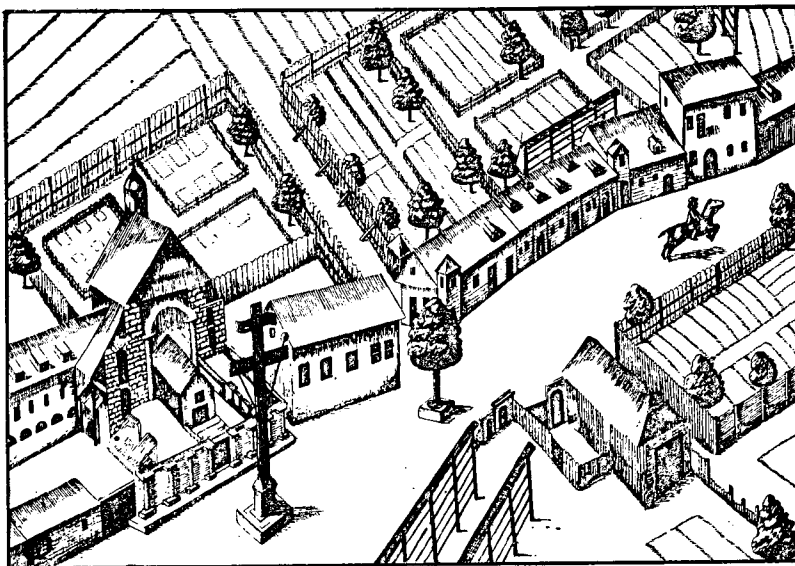
³⁷ Gl. op. 9. — Tudi zanj se — čeprav zelo redko — uporablja izraz inspektor. Torej tudi pri nazivih ni bilo jasnosti. — Weber je prišel v Lj. iz Tirol in postal meščan 19. febr. 1725. — Sod. prot. 1725, str. 23 (MaLj).

³⁸ SSA, fasc. 537 a.

so mu odpovedali delovno pogodbo; stanovanje v suknarni je moral odstopiti Antoniju Bastanziju. Dobil je mesto administratorja stanovskega imetja.³⁹

Razmere v obratu so se torej po približno triletni takoimenovani prehodni dobi temeljito spremenile: vinotočev inspektorja Kunčnika in farmarja-krasilca Serbenskega ni bilo več, prav tako ne kazni jahanja na lesenem oslu, tudi ne privatnega barvanja tkanin — pač pa se je povečalo število statev, poostrila delovna disciplina in nadzorstvo nad njo, zboljšala kakovost sukna.

Obrat se je razvijal tako, da je najpozneje leta 1736 dosegel že precej visoko tehnično razvitost. Z ozirom na kvaliteto so izdelovali štiri vrste

Sl. 1. Detajl iz Valvasorjeve vedute Ljubljane (ok. 1670) — trg na Ajdovščini; drevo sredi trga delno zakriva s krošnjo stavbo poznejše suknarne

sukna: navadno (grobo), granično, srednjefino in fino (ali tudi najfinejše) sukno. Navadno je bilo izključno iz domače volne, za granično so uporabljali mešanico domače (tudi ogrske) in italijanske volne, v finem je prevladovala ali sploh bila samo italijanska volna. Vse te štiri vrste so barvali v 11 različnih barvah, vendar granično v standardnih treh: v modri, rdeči in zeleni. Z ozirom na samo tehniko tkanja sta znana najmanj cenedski in holandski način.

Na enih statvah sta delala po dva tkalca. Najpozneje poleti 1728 je bilo 8 ali pa 10 tkalcev — torej 4—5 statev.⁴⁰ Na njih so izdelali od 1. septem-

³⁹ Gl. prepovedni dekret Heleni Bizjak glede ribolova v op. 31.

⁴⁰ SSA, fasc. 537. — Gre torej za razliko dveh tkalcev; povsem zanesljivo je samo to, da jih manj kot 8 in več kot 10 ni bilo.

bra 1727 do 30. novembra 1728 vsega skupaj 656 kosov sukna, t. j. okoli 17.000 vatlov. Najpozneje pozimi 1737 je bilo že 8 statev in 16 tkalcev, število izdelanih kosov pa morda tisoč, z drugimi besedami morda okoli 30.000 vatlov sukna.

V desetih letih se je potemtakem produkcija povečala za okoli 75%.

Vpogled z mezdno politiko nam nudijo tri tarife, prvi dve iz časa pred 1730, tretja pa je bila objavljena dne 8. julija 1733,⁴¹ torej še v prehodni dobi in stvarno pomeni donesek k izboljšavi notranje organizacije obrata: narekovala jo je potreba po utrditvi (fiksiranju) reda v izplačevanju mezd, ki ga do tedaj ni bilo. Pa ne samo to! Je pismeni odraz, kodifikacija, že precej razvite ali skoraj dovršene delitve dela. Ta tarifa je določala mezde za 27 raznih opravil (vse seveda že na akord!), ki — združena v skupine — predstavljajo 18 stopenj proizvodnje in to od prebiranja volne preko pranja, predenja, tkanja do zaključnih apreturnih del. Ta tarifa ne obsega mezd od barvarja in suknarskih mojstrov navzgor, ki so tudi bili plačevani na akord. Podatki iz prvih dveh tarif pred 1730 določajo plačilo za 18 raznih opravil, ki predstavljajo skupaj 12 stopenj proizvodnje. Iz primerjave razvidimo, da se je proizvodnja v štirih ali petih letih potemtakem spopolnila za približno 34% odnosno za eno tretjino. To pa je samo prerez skozi to dobo, razvoj je gotovo šel še hitreje v smeri delitve dela, le da tega ne moremo dokumentirati.

Primerjajoč mezde samo za tista dela, ki so zabeležena tako v obeh starih kot v novi tarifi, opazimo, da so mezde za ista dela ostale približno na enaki višini ali pa so preračunane od pavšalnega plačevanja (po času) na plačevanje na akord (po kosu) — v kolikor ni seveda delo bilo akordirano že prej. Tako n. pr. je škrobljenje kosa sukna v vseh treh tarifah enako (4 kr), prav tako tudi izdelava osnove za kos sukna (8 kr), medtem ko je valjavec prej prejemal pavšalno 10 gld na mesec, po novem pa od kosa sukna 45 kr. Treba pa je dodati, da so kosi graničarskega sukna pred 1730 merili po 27 vatlov, po tem letu pa po 30 vatlov — da so torej nekateri delavci delali več za isto mezdo; z drugimi besedami povedano, se jim je mezda znižala.⁴² Poleg tega so si morali sedaj v smislu določil najnovejše tarife priskrbeti nekatere vrste orodja sami na svoje stroške, česar prej ni bilo, ker so ga dobili v obratu. Tu je mišljena nabava protja za tolčenje volne, nakup česal ali krtač (baje vsak mesec) za česanje volne; stiskalec sukna si je moral sam oskrbeti potrebni papir in vrv; zopet v tretjem primeru so vpeljali odtrgovanje dela mezde »kot kazen«: valjavec je moral za vsako luknjo v suknu, ki jo je sam povzročil, plačati eno sedemnajstico.⁴³ Kot povračilo za dolgove, ki so jih delali delavci pri stanovih, so odtegovali

⁴¹ Prva ni mezdna tarifa v ožjem smislu besede, pač pa le nekaj pregled stroškov za proizvodnjo enega kosa sukna, zato tudi nosi ime Specification in je brez datuma (Müllner, označba: sine dato, 1729); SSA, fasc. 537. — Tudi druga ni mezdna tarifa v ožjem smislu besede in nosi naslov Konta von den Teutschen (brez datuma); DA, škatla 43, ovoj »No 1060«. — Tretja je prava Tarife (SSA, fasc. 537 a).

⁴² Neka kratka opazka pravi, da so stanovi z novo tarifo prihranili letno 3000 gld.! — SSA, fasc. 537 a.

⁴³ SSA, fasc. 537 a; dne 30. marca 1731.

laškimi delavcem česalcem⁴⁴ po 1 kr od vsakega funta osnutkov, česalcem finejše volne pa so plačali od vsakega navitka, ki je redno tehtal 4,5 funta, samo za 4 funte. Poostrena borba za tržišče in za večji dobiček je torej terjala zelo ostro finančno politiko, ki ni smela poznati odstopanja; to vse je šlo v breme delavcev.

Kaj sledi iz tega? Čeprav je bilo tržišče našega obrata majhno v primeri s tržišči sosednjih konkurenčnih obratov (n. pr. cenedskih, čeških, moravskih itd.⁴⁵), je bilo vseeno zanesljiv kupec, kar pač ni moglo izbirati proizvodov po mili volji, ampak je bilo k temu prisiljeno (prepoved uvoza v smislu merkantilistične politike in izključna odvisnost graničarjev od kranjskih odnosno notranjeavstrijskih deželnih stanov sploh). Prvih osem tkalcev je imelo torej dela dovolj in ni se jim bilo treba zelo resno bati za odpust ali za znižanje mezde.⁴⁶ Takrat pa, ko je delalo dvakrat več tkalcev in je bila proizvodnja že precej blizu popolnega kritja potreb potrošnikov, nova tržišča pa so se le počasi odpirala, zaslužek in delo nista bila več neomejeno zanesljiva in kratka kriza pozimi 1837/38 — k njej se bomo že še povrnili — je celo tkalcem zbila mezde za okoli 20%. Tretja tarifa je torej določila mezde za daljšo dobo in je bila sestavljena v času, ko je za izdelke prevladovala konjunktura, zato je izgubila vso svojo vrednost v času krize. Jasno je, da je količinsko precej jasno določena potreba tržišča sama tako rekoč tudi že dovolila le določeno število tkalcev; več ko bi jih bilo, slabši bi bil njihov položaj — odnosno da bi se polno zaposlili eni, bi morali biti odpuščeni drugi.

Najvišje dohodke sta imela vsekakor krasilec Serbenski in direktor Weber — 800 gld na leto ali okoli 2 gld 13 kr dnevno. Njima so sledili Lembke s 500 gld ali okoli 1 gld 23 kr dnevno, Antonio Bastanzi s 400 gld ali okoli 1 gld 7 kr dnevno, krasilec Greibner, ki je nasledil Lembkeja, je prejemal 312 gld — 52 kr dnevno, Abraham Hublo, krasilec, ki je zamenjal Greibnerja, 364 gld ali 1 gld dnevno; manj je imel Kunčnik (300 gld — 50 kr dnevno). še manj sta prejemala prva dva suknarska mojstra: do konca 1730 vsak po 200 gld letno ali 33 kr dnevno (po letu 1730 na akord), valiavec 120 gld letno ali dnevno 20 kr (po letu 1730 na akord); končno je Wolwiz prejemal letno 100 gld (ker je bil stanovski računski uradnik, mu je bila to le nagrada!). — Vsaj česalcem (bržkone pa tudi tkalcem in ostalim delavcem) so izplačevali mezde tedensko.

Mezde ostalih delavcev so bile nižje. Poslednja tarifa iz leta 1733 je določala 15 kr mezde za prebiranje 1 centa volne.⁴⁷ Ker je pred 1730 bila največja proizvodnja sukna v času od 1. decembra 1729 do 30. novembra 1730 — namreč 744 kosov — in ker je za vsak kos bilo takrat porabljenih 50 funtov volne, lahko ugotovimo, da je bilo kupljenih najmanj 372 centov

⁴⁴ Pettenatori; ta izraz so v Ljubljano zanesli šele italijanski delavci, zato se jih vedno naziva Welische Kartatscher oder Pettenatori.

⁴⁵ 1738 je n. pr. Škotska proizvedla 4.669.000 vatlov, 1739 pa že 4.804.000 vatlov sukna (RA. fasc. XXIV., Orient. Comp., ovoj št. 10).

⁴⁶ Zato smo tudi trdili v prvem delu članka v ZC VI.—VII., 669, da n. pr. boj za ceno leta 1727—28 na padec mezd ni bistveno vplival.

⁴⁷ Brez navedbe kvalitete te volne; za prebiranje enega centa draške (durazzo) volne, ki je vsebovala več govna, je tarifa določila 30 kr. V zgornjem primeru gre za južnoitalijan. volno.

volne (seveda različne kakovosti, toda tu računamo kot da bi bila vsa italijanska). Če bi vso to količino volne le na videz enotne kakovosti prebrala ena sama oseba, bi zaslužila 93 gld v enem letu ali 15,5 kr na dan, če bi delala enakomerno skozi vse leto vsak dan. Če pa upoštevamo, da je gotovo bilo zaposlenih pri tem delu več oseb, da so kontingenti prihajali neenakomerno in da so delavci v vmesnem času od enega kontingenta do drugega bili brez posla, da je volna bila različne kvalitete in torej tudi mezda različna, potem spoznamo, da je izračunani dnevni zaslužek zelo nezanesljiva osnova za ugotavljanje življenjskega standarda teh delavcev.

Prav tak je primer z drugim nekvalificiranim delom, s pranjem volne. Tarifa je določala za pranje 1 centa volne 12 kr. Po pravkar omenjenem postopku bi ena sama oseba za pranje 361 centov volne⁴⁸ zaslužila 72,2 gld ali dnevno približno 12 kr. Neko drugo nekvalificirano delo n. pr. je bilo tolčenje (iztepanje) že oprane volne; pod pogojem, da so si delavci sami priskrbeli protje, so zaslužili po dva pfeniga od funta. Ker je tudi tu nastalo nekaj kala, bi en delavec zaslužil pri 360 centih dnevno 50 kr.

Še tkalci! Leta 1730 je delalo najmanj 10 tkalcev na 5 statvah. Stkali so 744 kosov in za njih so prejeli skupno 1860 gld. En sam je povprečno zaslužil v tem letu za 74,4 kosa sukna 186 gld, na teden torej kake 3,5 gld (za 1,6 kosa sukna), ali skoraj 31 kr dnevno. — Kakšen je bil njihov položaj sedem ali osem let pozneje? Za ta čas nimamo točnih podatkov o številu proizvedenih kosov sukna, čeprav bi to zelo potrebovali. Pomagamo pa si lahko na tale način: dne 19. junija 1738⁴⁹ je bila določena zgornja meja proizvodnje (vsaj za granično sukno) na 800 kosov letno; leta 1737 je delalo 16 tkalcev,⁵⁰ kajti v pogonu je bilo 8 statev. Če predpostavljamo, da so vsi tkalci skupaj res že izdelali okoli 800 kosov sukna, potem bi en tkalec izdelal komaj 50 kosov letno ali 1 kos tedensko, za kar bi prejel 1 gld 15 kr (dva tkalca sta namreč vsaj poleti 1738 zaslužila tedensko 2 gld 30 kr), ali komaj 11 kr dnevno. Če pa so recimo izdelali 1000 kosov, potem bi eden izgotovil 62,5 kosov na leto, na teden torej približno 1,25 kosa. Vse to računanje je zelo hipotetično, toda kljub temu iz vsega povedanega sledi, da se je tudi tkalcem polagoma nižal življenjski standard (količina tedensko izgotovljenega sukna, ki je odpadla na enega tkalca, se je manjšala), kajti maksimirane gornje meje niso smeli preseči — ali vsaj ne mnogo. Svoje delo so morali torej v splošnem opravljati počasneje in s tem seveda po drugi strani temeljiteje. Na škodo mezde tkalcev se je kakovost sukna dvignila.

Ustaviti se moramo še pri neki nejasnosti: povsem zanesljivo vemo, da sta na enih statvah delala po dva tkalca in da sta skupaj prejela na teden 2,5 gld (vsaj leta 1737). Ker smo zgoraj nekje čitali, da je bilo vse delo v

⁴⁸ Po podatkih v SSA, fasc. 537, je bilo v vsaki količini volne ok. 3 % govna (po drugih vesteh celo 4 %); tu računam 3 % kala.

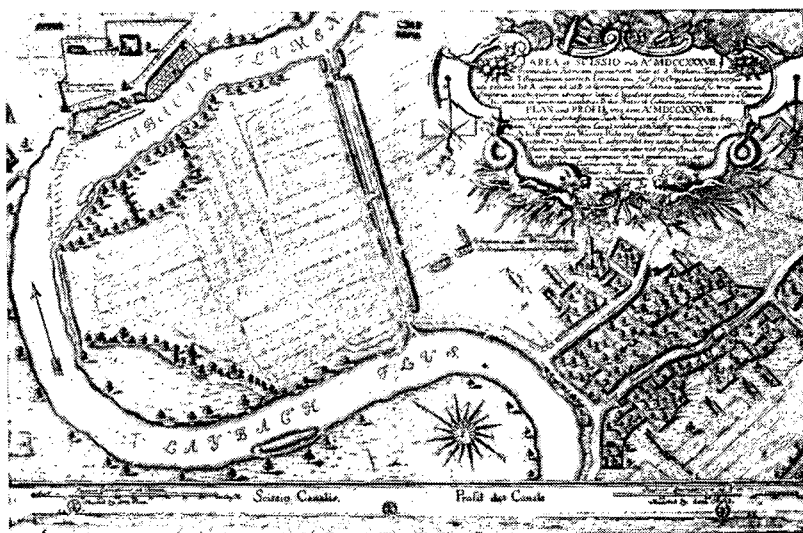
⁴⁹ SSA, fasc. 537 a — sporočilo dežel. glavarja, predsednika in odbornikov direktorju Webbru tega dne.

⁵⁰ Prav toliko tkalcev je bilo tačas v vsem Novem mestu. Tem je dala uprava mesta potrditi zaščitni patent že 26. marca 1681 (KR, CC, W, 8—1; Weberzunft, 3. sept. 1759, N. mesto). — Čeh tkalcev platna je imel delovni čas poleti od 5. do 20. ure, v jeseni in pozimi od 6. do 20. ure — brez navedbe časa za odmor (Ib., 20. sept. 1760).

suknarni akordirano, se ne moremo izogniti domnevi, da je to veljalo tudi za tkalce, da pa so jih v omenjeni kratki dobi plačevali pavšalno. Zakaj tako, bomo zvedeli pozneje, ko bomo čitali odstavke o krizi v obratu.

Medtem ko je še leta 1730 pet statev (= 10 tkalcev) stkaio 744 kosov, odnosno ene statve 149 kosov (2,9 kosa na teden), je leta 1738 osem statev smelo stkatati samo 800—1000 kosov graničnega sukna, odnosno ene statve 100 kosov (približno 2 kosa na teden), ali največ recimo 125 kosov (približno 2,5 kosa na teden) — vsekakor manj kot pa osem let prej. Kaj pomaga pri tem mezdna tarifa, če pa je skromno tržišče tako rekoč diktiralo obseg proizvodnje in s tem mezde tkalcev?

Medtem ko so morali tkalci leta 1730 delati hitro (in s tem površno, zato po eni strani pritožbe graničarjev o slabem suknu, po drugi strani pa skoraj nobenih redukcij in zaslužek še precej zanesljiv), da so zmogli zado-

Sl. 2. V levem zgornjem kotu sukarna ob Ljubljani, v desnem spodnjem kotu Štepanja vas (Fotokopija originala iz 1737; original v DAS, Ljubljana)

stiti povpraševanje po suknu, je osem let pozneje položaj že bil precej spremenjen — in menim, da proizvodnja sukna za skromne potrebe civilnega prebivalstva ni mogla bistveno vplivati na celoten obseg proizvodnje.

Kar tu se je treba dotakniti tudi vprašanja razširitve trga. Za ljubljansko graničarsko sukno so se poleti 1727 pričeli zanimati tudi štajerski stanovi. Zanimivo in важно je vedeti, da Štajerci — obratno kot Kranjci in Korošci — v glavnem niso kupovali sukna na Bavarskem (bili so preveč oddaljeni od teh manufaktur), pač pa na Moravskem in Češkem, torej iz bližjega industrijskega središča. Še pred pričetkom delovanja ljubljanske suknarne so, vsaj leta 1723, od 388 kosov sukna, kolikor so jih tačas potrebovali, uvozili 70 kosov iz Italije (Lucca, Benetke), 310 pa iz Češke in

Moravske (Olomuc, Jihlava, Neuhaus-Jindřihov Hradec); nadaljnjih 7 kosov je bilo iz Aachena, en sam kos pa iz neke suknarne avstrijske Orientalске kompanije.⁵¹ — Kolikšen je bil delež ljubljanske suknarne po letu 1727 pri štajerskih potrebah, nisem mogel ugotoviti niti približno.

Le polagoma se je dvigalo število kupcev v sami Ljubljani; del teh kupcev je jemal sukno na up in s tem ustvaril obratu nepotrebn problem; celo po več kot desetih letih nekateri dolžniki niso plačali svojega dolga, tako da je skupna terjana vsota na dan 5. maja 1738 znašala še vedno skoraj 3675 gld.⁵² Neizterljivost dolgov namreč ni samo stvar nepopolne uprave, pač pa tudi že korupcije, saj seznam poimensko navaja dolžnike: med 45 dolžniki je bilo okoli 30 plemičev (med njimi najvišji stanovski in suknarnični funkcionarji, n. pr. deželni glavar, deželni upravitelj, deželni maršal, škof ljubljanski, višji deželni tajnik, vicedom, sam Ivan Anton Kunčnik in Jožef Anton Weber, Anton Wolwiz itd.).

Poleti 1730 je bil sejem v Trstu; tja sta odšla z ljubljanskim suknom najmanj Siegfried Bonavent. Werthental⁵³ in Jožef Weber.⁵⁴

Iz črne volne so tkali kapucinsko blago — po vsej verjetnosti predvsem za samostane.^{54a}

1736 se je obvezal ljubljanski trgovec Michel Angelo Zois, da bo prodal letno v raznih krajih za 3500 gld (280 kosov) ljubljanskega sukna,⁵⁵ Ivan Krst. Bastanzi pa 50 kosov.⁵⁶ — Nadaljnjih točnejših vesti pa ni, tako da je onemogočen vpogled v razvoj privatnega prodajanja.

O skromnosti tržišča nas potrjuje še nek drug pojav, ki je zelo zanesljivo merilo tako za šibkost tržišča kot za hitri proizvodni vzpon — to je kriza zaradi hiperprodukcije.

29. januarja 1737 se je vršila konferenca,⁵⁷ ki je obravnavala stanje v suknarni. Ko pregleduješ ekstrakt iz protokola o tej konferenci, se ti takoj zazdi sumljiva zahteva, naj Weber priseže, da bo držal v tajnosti sklep konference, da je treba med drugim vpeljati skrajno varčno ravnanje z volno, točno nadzorovati delo in delavce ipd.⁵⁸ Ker od poslednjih sprememb v prehodni dobi dalje ni bilo nobenega posebnega naglaševanja kontrole itd., je ta pojav toliko bolj nenavaden. S takratnimi okoliščinami, namreč po eni strani s prevladujočo konjunkturo, po drugi pa z zahtevo stanov na Dunaj, naj pride kak izvedenec, ki bo preiskal obrat in vnesel nove izboljšave v izdelavi cenedskega in nemškega sukna,⁵⁹ nima prave zveze; šele naslednji meseci nam nudijo pravi odgovor na ta uvodni prizor.

⁵¹ Specifikacija v SSA, fasc. 537.

⁵² Seznam dolžnikov v SSA, fasc. 537 a.

⁵³ SSA, fasc. 318; Lj., 27. jul. 1730. — SSA, fasc. 537 a; Lj., 22. jul. 1730.

⁵⁴ RA, knj. št. 18, str. 34.

^{54a} Tako so n. pr. sukno izdelovali v samostanu Bistra menihi sami («... von undenklichen Zeiten...») do razpusta samostana (KR, Eccl, F-2-3, prošnja celovških kapucinov, da bi dobili bistriško valjavnico; Celovec, 28. jan. 1783; prošnja je bila odbita).

⁵⁵ SSA, fasc. 537 a; 7. jun. 1736, ko so se vršila pogajanja za dobavo volne med njim in stanovi.

⁵⁶ Ib., 2. jun. 1736.

⁵⁷ Ib., 25. avg. 1740.

⁵⁸ Ib.

⁵⁹ Ib., 14. februarja 1737, 29. julija 1737.

Že od okoli junija 1737 dalje je namreč bilo manj in manj dela. Delavci niso bili več zaposleni zdržema od jutra do večera, pač pa samo nekaj ur dnevno. Tik pred 11. septembrom 1737 je bilo odslovljenih z dela okoli 20 delavcev. Kriza pa je dosegla višek v zimi 1737/38. V drugi polovici decembra so se delavci pričeli pritoževati pri stanovih zastran zmanjšanja dela in mezd in v vrsti zaslišanj je prišlo na dan njihovo nezadovoljstvo glede mezdne politike, pomanjkanja dela, slabega postopanja z delavci itd. Če so delavci pri prvem »gibanju« pred letom 1730 na svojevrsten način manifestirali svoje nezadovoljstvo (uničenje srajce in kosa sukna, razbitje podnožnika), so pa v tem drugem primeru postopali drugače. Rezultat zaslišanj nas potrjuje v domnevi, da se za vsemi pritožbami skriva izrazito mezdno gibanje brez nasilnih oblik nezadovoljstva, gibanje, ki se je spet končalo za delavce neuspešno, kajti lastnik proizvodjalnih sredstev — tudi če bi hotel — ni mogel nuditi dovolj dela, vsaj v tistem kratkem obdobju ne. Druga stvar pa je odtrgovanje dela mezde pri že itak manjšem zaslužku; iz tega proseva lastnikova finančna politika: izkoristiti stisko in iztisniti čim več iz nje.

Na vsak način si moramo ogledati posamezna zaslišanja, da se bomo čim bolj seznanili s položajem vsake pritožujoče se skupine.

Akoprav nam je septembrska skupina odslovljencev znana z imeni, ne vemo za njihove poklice, torej tudi ne moremo vedeti, koga je redukcija najbolj prizadela — kvalificirane ali nekvalificirane delavce oziroma vse približno enako? Nekoliko si bomo pomagali z imeni: 15 je slovenskih (Novak, Komatar ali Slanovec, Marija Bogatin, še ena Marija Bogatin — hčerka? — končno še neki Bogatin — sorodnik? — Martin Dragar, Jakob Zupančič, Andrej Dobravec, Anton Kunovar, Matija Berčič, Miha Košir, Jožef Božič odn. Weihnacht, Marko Vesel, Gašper Perč, Marija Uglješ — Ugliesa —), 4 so italijanska (Valot, Grassetto, Antonija Valot, Gašper Rizzo), eno samo je nemško (Krieger). Ker ni velika verjetnost, da bi Benečani hodili delat v Ljubljano kot nekvalificirani delavci, domnevam, da ju odpust prizadel predvsem Slovence — nekvalificirane delavce. Merkantilistična politika je namreč dopuščala, da so klicali tostran meje tudi mojstre, ovirala pa je, da bi tuji nekvalificirani delavci spodrivali domače, ki jih je bilo že itak dovolj. Sicer pa je povsem dokazano, da so v obratu delali tudi podložniki (stanovski in drugi rojenjaki, Erbholden),⁶⁰ seveda kot neizučeni delavci. Ker so po eni strani imeli kmetije odnosno so prišli s kmetij, po drugi pa je obrat zaradi krize moral reducirati nekaj ljudi, je skoraj gotovo, da je redukcija najprej prizadela prav nje in da so ti tudi najlažje — prav zaradi zemlje — prenesli to odločitev.

21. decembra 1737 je bila odslovljena snovalka Mica Rozmanka, vdova, ker je skozi dve leti kradla prejo in goljufala pri mezdi sebi v korist. Zaposlena je tu bila 4 leta.

Prvo zaslišanje se je vršilo dne 26. decembra 1737. Nastopila je Marjeta Mühr, vdova po bivšem suknostrizcu in stiskalcu. V začetku je ta menda dobival od kosa stiskanja 30 kr, pozneje pa znatno manj, namreč 6 grošev

⁶⁰ KR, Comerciale, Lit. T., No 1, vol. 1. — Ljubljana, 13. marca 1747, Weittenhüllerjevo pogajanje za nakup sukarne.

od toplega in 3 groše od hladnega stiskanja; papir in vrv si je moral pre-skrbeti sam. Z nastopom Webra je bil leta 1733 odpuščen, nikdar pa mu niso izplačali zaostale mezde. Šele vdova je pozneje prejela 27,2 gld po-vračila.

Drugi, ki se je pritožil ta dan, je bil stari stiskalec in tkalec Kristijan Schläuffer. Razkriva nam zanimivo in važno podrobnost, kako je pustila uprava delati prejšnjega valjavca na vseh osmih statvah (prav gotovo ni tkal, pač pa le opravljal pripravljalna dela ali kaj sličnega — saj je seveda tudi on imel manj dela in je izgubo hotel nadoknaditi s pomožnimi deli, ki jih je obvladal) in na ta način je v nekem smislu nižal mezdo poklicnim tkalcem. Kristijan je že hotel zapustiti Ljubljano, vendar ga je Weber pregovoril, naj ostane v obratu. Češ da bo zanj našel neko drugo plačano delo (zadrževanje kvalificiranih delavcev!); izročil mu je nekakšno pripo-ročilno pismo za Bastanzija — toda capo maestro je pismo uničil. Najmanj v času pritožbe je Kristijan delal le 3 do 4 ure dnevno, ker za več dela dnevno preje sploh ni bilo. Tik pred tem je del ostalega časa prebil pri oplakovanju sukna, a tudi tu ni bilo dovolj dela. Ni mogoče povsem točno ugotoviti, če se je Kristijan posluževal valjavčeve taktike oziroma če so mu to opravilo odkazali drugi pač zato, da bi ga obdržali v suknarni do ponovne konjunktore in da jim ne bi bilo treba iskati novega tkalca. Pre-cej verjetno prvo domnevo opiram zgolj na njegovo prošnjo, naj se sedaj pri zmanjšanem delu za ostali čas dneva zaposli pri krtačenju volne — »da bi zaslužil nekoliko več in se tako izvlekel iz dolgov«.

Nadalje se je pritožil Lorenzo Battaglia⁶¹, prvotno suknostrižec, po odstavitvi Mühra pa stiskalec sukna (prišel iz Verone; v obratu je bil za-poslen že deset let). Za stiskanje enega kosa sukna je — po tarifi — zaslužil eno sedemnajstico. V času te krize pa so si morali razdeliti ome-njeno vsoto on in še štirje suknostrižci, ki so jih tudi uporabljali pri stiskanju. Ker se mu je zdelo, da v takem položaju ne more vzdržati, je želel nazaj k striženju in obljubljal, da bo v tem primeru nekaj ljudi brezplačno priučil striženju in stiskanju.

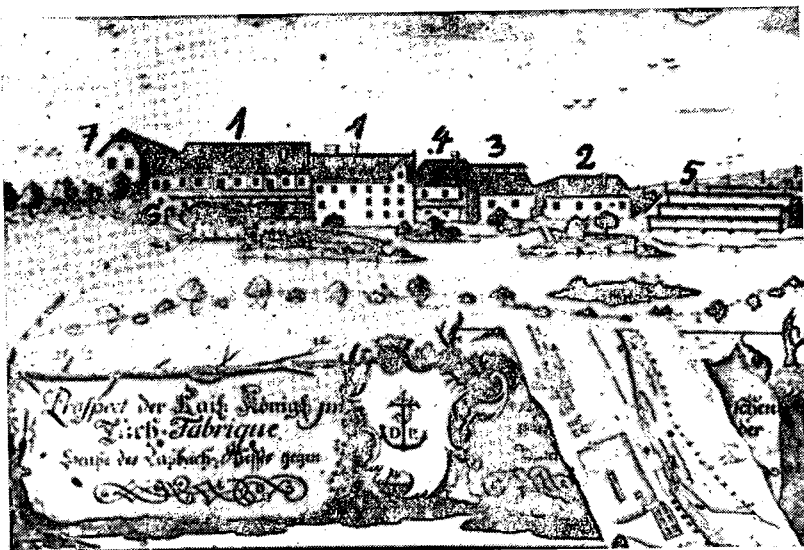
27. decembra 1737 so se pritožili vsi suknarski pomočniki (nastopili so samo Jakob Kal, Franc Neisser, Anton Wollwiz, Ivan Jurič Avšič) in trije česalci volne Matija Kostič, Matevž Fabijan in Blaž Kovačič. — Pred krizo sta dva pomočnika zaslužila 2 gld 30 kr od stkanega sukna; v času krize pa jim je Weber odtrgal pri vsakem kosu pol goldinarja (torej 20 %) — in to z izgovorom, da bodo imeli vsaj nekaj denarja anticipiranega za čas »praznovanja« (=brezposelnosti). Iz istega razloga so česalcem pri dveh navitkih odtrgali 4 kr (za ta dva je sicer po tarifi vsak zaslužil po 16 kr; odtegljaji torej 25 %), tkalcem volne so zmanjšali mezde za en groš od dosedanje mezde 5 grošev (torej 20 %), ki so jih zaslužili pri desetih funtih volne. Druga skupina delavcev je morala pri vsakem navitku brez-plačno naviti še 0,25 funta volne, kar se z drugimi besedami pravi, da so bili plačani od dveh navitkov, ki sta sedaj tehtala 8,5 funta, tako kot bi tehtala le 8 funtov. To pomeni, da so morali za isto mezdo povečati proizvodnjo polizdelkov za 16 %.

⁶¹ Njegovo pravo ime je bilo Turchetti; bil je tudi barvilec. Po materi je bil iz Cenede.

Kako zelo je moral obrat skrčiti proizvodnjo, razberemo iz tega, da so tako pomočniki kot predice morali v času krize čakati več ur, pol dneva ali celo ves dan na prejo odnosno na volno.

29. decembra 1737 je bil zopet zaslišan Battaglia. Tudi njegova »afera« je meznega značaja: opravljati bi moral svoje delo namreč še s štirimi drugimi suknostrizci, da bi delo potekalo hitreje. Vendar pa je imel pri sebi samo svojo ženo Elizabeto in neko deklico (starost ni znana); zaslužek od kosa je torej delil samo z njima.

Pri zaslišanju dne 31. decembra 1737 so se zvrstili Dominik Piai, suknostrizec, Amadej Lorenzon, krasilec, Daniel Jacomazo, krasilčev pomočnik, Daniel Polo⁶², Dominik Mori, Paskvalin Algeše, Zuane Cabuzoto, Florijan Grilo, Ivan Krst. Barbo, Dominik Brescoccia (ni znano, kakšna dela so opravljali ti poslednji). V glavnem so se izjavljali proti Battaglii in

Sl. 3. Pogled na obrat z desnega brega Ljubljanice: 1 — suknarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostriznica, 5 — okviri za sušenje sukna, 6 — valjavnica, 7 — direktorjevo stanovanje (Jožef Wiser, 1762; original v privat. lasti, faksimile v MALj)

njegovi ženi, češ da sta bila slaba človeka, pri delu pa čestokrat malomarna. — Takoj bi mogli zaslutiti, da se za tem napadom na Battaglio skriva namera zaslišancev, da bi ga očrnili odnosno onemogočili pri vodstvu, ki bi ga na osnovi tega moglo odpustiti in njegovo delo zaupati komu drugemu — da gre v bistvu torej za to, da si njegov zaslužek pripori nekdo drugi. Moremo pač suponirati osebno mržnjo, kajti velik del delavcev se je zelo pritoževal proti obema zakoncema, češ da sta kvartopirca, ponočnjaka, pijanca, da ob velikih praznikih izostajata od službe božje,

⁶² Za oba Danijela se tudi uporablja ital. izraz Lauoranti.

da delo opravljata malomarno itd. Za tem pa se verjetno skriva težnja tožnikov, da bi s svojim »vestnim« delom nadomestili oba zakonca, da bi njuno mezdo sami uživali.

Tkalec Kristijan Schäufler je bil glavni pobudnik nezadovoljstva, ker mu dolgo časa niso dali prave in polne zaposlitve.⁶³ Ta tujec je zelo kritiziral vodstvo obrata. Menda kot kazen za ostro kritiko so mu hoteli na sam plačilni dan 1. februarja 1738 odtrgati od mezde 5 gld. Ko je bila pet dni kasneje sklicana konferenca, je Kristijan pripeljal tja naslednje pričevalce: Franca Neisserja, svojega bivšega pomočnika, Antona Wollwiza (oba Nemca), Jurija in Miho Kokoleta, Matijo in Primoža Slamnika ter Martina Perčnika (vsi domačini — dokaz, kako so domačini polagoma izrivali tuje izučene tkalce); pozneje sta došla še Janž Jurij Avšič in Tomaž Molè. Toda med delavci samimi ni bilo sloge; na zaslišanju 11. februarja 1738 so se pojavili Jakob Kall (iz Celovca), Vaclav Pokorni (iz Češke), oba Slamnika, Miha Kokole, Avšič, Molè — in vsi ti so se zelo pritoževali proti Schäuflerju, češ da je z njimi postopal kot z ljudmi, ki nič ne razumejo in ne znajo — da jih je preziral in jim škodoval.

Kaj moremo torej razbrati iz vsega tega? Kratke izvlečke zaslišanj moremo zlahka reducirati na eno samo osnovno misel: dajte nam polno zaposlitev in mezdo po tarifi! Toda to še ni vse. Vemo, da je pač neka kriza izzvala redukcije nekaterih delavcev in znižanje mezd; to oboje ni posledica ovir tehničnega značaja (na pr. izostanek dovoza volne in drugih surovin), tudi ne prazna blagajna, saj vemo, da je po letu 1730 bilo v splošnem manj investicij in da se je tržišče pravzaprav razširjalo in ne ožilo. Kriza je torej nastala — zanimivo in važno — zaradi prevelike proizvodnje! Tehnični napredek obrata je omogočil hitrejšo in večjo proizvodnjo sukna, ki je v nekaj letih presegla potrošno sposobnost tržišča; to se je sicer tudi širilo, toda počasneje, kot pa je naraščala proizvodnja. Zato redukcije in skrajšanje delovnega časa, zato sporočilo direktorju Webu z dne 19. junija 1738, naj v bodoče nikakor ne dopusti proizvesti več kot 800 kosov graničnega sukna na leto. Ukazano mu je bilo, naj nemudoma tudi sporoči, s kolikimi in katerimi delavci lahko izdela to količino in koliko jih more odsloviti. Nadaljnjih odpustov pa menda ni bilo, ker posnemamo iz njegovega odgovora, češ da je odpustil ljudi že 11. septembra 1737, tudi že nenapisano misel, da nadaljnje odslovitve niso potrebne; pa tudi sicer nimamo nobenih vesti več o takih in podobnih dejanjih. — Vse, kar moremo še spraviti v zvezo s krizo, je to, da je bil stari barvilec odpuščen, sprejet pa leta 1738 Tomaž Peharc, prvi domači krasilec⁶⁴.

Najhujša kriza je torej bila pozimi 1737—38. Zaradi te krize so bili vsi suknarski pomočniki in česalci v težkem ekonomskem položaju, ker so zašli v dolgove ne samo pri stanovih, pač pa tudi pri privatnikih. Za

⁶³ Trdil je, da se je že v mladosti izučil za vsako delo celotnega suknarstva (der ganzen Tuchmacherey); več kvalificiranih del so obvladali tudi nekateri beneški delavci.

⁶⁴ SSA, fasc. 537. Ostal je v službi do 1. marca 1752, ko je bil sprejet drug krasilec, Peharc pa je postal meščan.

nakup kurjave, oblek, hrane je tkalcem in njihovim družinam izplačeval Weber tedensko po 10 grošev (= 30 kr), česalcem pa je dal obdelati dnevno pol funta volne brez vsakega plačila; tistih 8 grošev na teden, ki so jih dali stanovi za njihovo vzdrževanje, je Weber kaj rad odtegnil. Tudi osebni odnosi so se zaostriili: po eni strani je pričel direktor črtiti delavce, Bastanzi pa jih naganjati z neprimernimi psovskami, po drugi strani so se pričeli sami delavci med seboj tožariti in ovajati.

Če se ozremo nazaj na zaslišanje 27. decembra 1737, ko zremo, da so tkalcem odtrgovali pol goldinarja od kosa sukna, in to primerjamo s pravkar navedeno vestjo, da je direktor izplačeval tkalcem v času krize tedensko 30 kr, se nam zazdi, da so sedaj res vračali preje »anticipirani« denar. Toda temu ni tako; pomisliti moramo, da so učinkoviti delovni čas pozimi zmanjšali na minimum (na nekaj ur dnevno) in da je tudi proizvedenega sukna zato bilo zelo, zelo malo. Ker so stanovi imeli v zalogi še veliko število kosov blaga, delavce pa niso hoteli vse reducirati in s tem zapreti obrat, so se morali potemtakem poslužiti že opisanega izhoda. Vsaj v času najhujše krize v obratu niso izplačevali mezde po izdelanih kosih, pač pa dajali kar pavšalno »odpravnino« (mezda to ne moremo imenovati), ki je bila mogoče celo nižja, kot pa bi bila na novo zmanjšano proizvodnjo preračunana odnosno skrčena mezda. Ker so mnogi delavci po stari navadi del svoje mezde zapili; ker v deželi še vedno ni bilo enakega obrata, da bi se tja preselili; ker niso imeli dovolj denarja, da bi se izselili iz Kranjske; ker so bili močno konservativni itd. — ni preostalo delavcem drugo, kot da so se zadolževali in brez moči pričakovali, da pride spet konjunktura in s tem polna zaposlitev ter mezda po tarifi.

V ozki zvezi s hiperprodukcijo odnosno premajhnim trgom je seveda tudi problem konkurence. Le-to so predstavljale po eni strani Benetke s svojimi suknarskimi manufakturami, po drugi strani pa češki, moravski in še nekateri avstrijski obrati. Končno ne smemo pozabiti, da

⁶⁵ Primerjaj n. pr. samo izjavo trgovcev lj. magistratu z dne 20. jan. 1786. — Star. reg. I., fasc. 39, št. 203.

Vsaj do l. 1775 (verjetno pa tudi nikdar pozneje) na Kranjskem sploh ni bilo ceha suknarjev in izdelovalcev kocev (KR, Commerciale T, 1—1), pač pa mnogo zakonitih suknarjev. Oblasti so težile k temu, da jih inkorporirajo privilegiranim suknarjem (= drugim sličnim cehom), kar so pa ti odklanjali, ker je vsak proizvedel letno komaj 4—5 kosov sukna. Srednji loden so mogli prodajati komaj po 9 ali 10 grošev (= 27—30 kr.) (KR, CC, T, 2—1). Tkalski kraji so bili zlasti Škofja Loka, Kranj, Radovljica itd., torej predvsem Gorenjska (KR, CC, W, 8—1); tu so dobili največ in najboljšo volno, tudi suknarna jo je nabavljala v teh krajih, n. pr. v gospostvu in župniji Radovljica, v gospostvu in proštiji Bled, v beneficiju Lesce itd. (SSA, fasc. 537 a). —

Poleg lodna so na Gorenjskem stkali mnogo mezlana. Blizu Ljubljane ga je n. pr. tkala neka ključavničarjeva hčerka ob Savi v koči tostran šentviškega broda (SSA, fasc. 537; l. 1729). S proizvodi teh kmečkih statev (baurenfabriquen) so se zelo okoriščali tudi založniki; tako je loški meščan in trgovec Ivan Tomaž Jugovec trdil, da založništvo vrže v deželi letno do 500.000 gld. in da z gayhandlom izgube ces. mitnice letno do 12.000 gld. (SSA, fasc. 78, ok. 1721). — Menda ne bomo mogli nikdar točno ugotoviti višino proizvodnje na deželi niti ne jakost gayhandla. Le po približnih vsotah, kot sta omenjeni dve ali pa ona Selenburgova, da je letno odšlo iz dežele za nabavo sukna do 150.000 gold., moremo sklepati o jakosti te vrste trgovine in proizvodnje.

so si kranjski kmetje pretežno tkali sukno še sami⁶⁵. Ti kmetje pravzaprav niso predstavljali konkurence obratu v ožjem smislu besede, pač pa tržišče, ki je samo zadovoljevalo svoje potrebe. Ta trg bi suknarna sama ne zmogla zožiti ali uničiti, kajti niz faktorjev je omogočal odnosno silil kmete, da si proizvajajo sukno sami. Ko študiramo to krizo, se nam niti ne zdi važno z vso podrobnostjo ugotavljati obseg te pasivne »konkurence«; zadostuje vedeti to, kar smo ponovili že nekaj krat in ponavljamo tudi tokrat, namreč da razen granic kranjskih in koroških ter deloma štajerskih stanov nobeno tržišče ni bilo veliko in ustaljeno ter da se je za vsakega kupca dobesedno bilo treba boriti. V takem položaju je zmogljivost obrata kaj kmalu dosegla svoj maksimum in prekoračenje le-tega je izzvalo krizo.

Približno po enoletni krizi je torej izšel obrat iz te stiske. Kako je vplivala nanj? Predvsem je vzpodbudila lastnike, da so se pobrigali za razširitev tržišča. Poleg M. A. Zoisa je tu Matija Anton Reich, trgovec iz Gorice, ki je obljubil, da bo vzel letno v komisijsko prodajo 150 do 200 kosov ljubljanskega sukna.⁶⁶ — Močno so dalje pričeli terjati zaostale vsote in jih tudi večinoma izterjali.

29. decembra 1744 je bila sklenjena štiriletna pogodba med stanovi in ljubljanskim trgovcem Friderikom Weitenhüllerjem, po kateri se je ta obvezal, da bo letno prevzel 200 kosov stanovskega sukna in ga prodajal raznim privatnim strankam⁶⁷.

V mirni, približno osem let trajajoči dobi (od 1738 do 1747) ni bilo dogodkov, ki bi resneje vplivali na spremembe v obratu. Sicer je res, da se je v letu 1740 pojavila nova nevarnost, tokrat splošna podražitev surovin zaradi vojne, zlasti volne, mila in pepelike, vendar obrat ni imel občutljivejše škode. Izgledalo je, da bo volne zmanjkalo, ker so stare zaloge izrabili, novi kontingent pa se je zaradi podražitve nekoliko zakasnil, vendar je vse dospelo pravočasno.

Poleti 1745 so pričeli v bližini samega obrata zidati »gewölbe«.⁶⁸ Dne 16. avgusta 1746 je Ivan Krst. Bastanzi prejel dekret o odpovedi službe, češ da bo njegova funkcija reformirana;⁶⁹ vendar je bila to le pretveza, kajti že naslednjega dne je bilo Webu naročeno, naj poišče novega capo maestra, ki bo prejemal tedensko le 2 gld⁷⁰. Torej vidimo, kaj je bistvo te reforme — namreč znižanje mezde.

Približal se je čas terezijanskih reform, ko je pričela državna oblast učinkoviteje posegati v gospodarsko življenje v državi. To opazimo tudi v primeru ljubljanske suknarne. Januarja 1747 je namreč grof Haugwitz v imenu cesarice določil barona Flächenfelda za »Oberdirektorja« obrata za nedoločen čas. Ta novi direktor bi se moral o vseh važnih rečeh dogovarjati s stanovskimi odborniki, poleg tega pa še vsakih šest mesecev predložiti račun in bilanco⁷¹. Če bi se to do kraja uresničilo, bi pomenilo nov korak v smeri osamosvojitve obrata. Toda že po štirih mesecih od

⁶⁵ Uradno poročilo o njegovi ponudbi z dne 25. avg. 1740.

⁶⁷ Pogodba v SSA, fasc. 537 a.

⁶⁸ 21. maja 1745 nalog ravnatelju. SSA, fasc. 537 a.

⁶⁹ SSA, fasc. 537 a.

⁷⁰ Dekret z dne 27. avg. 1746. Ib.

⁷¹ Ib.

izdaje tega dekreta so iz Ljubljane sporočili na Dunaj, da namerava tako suknarno kot skladišče prevzeti Friderik Weitenhüller⁷².

Ta ljubljanski trgovec in dobavitelj ter menjalec (Wechsel-Negotiant), ki je prevzel obrat v zelo neugodnem času (vojna za avstrijsko nasledstvo itd.), ni bil novinec v industriji. Že spomladi 1734 se je namreč potegoval za 15-letni privativni privilegij za postavitve »tovarne« nožev in škarij na Kranjskem (Scheer-Messer Fabrik)⁷³ in ga menda tudi dobil⁷⁴. Kot gospodarsko dobro situiran ljubljanski meščan je bil leta 1738 izvoljen v no-tranji svet⁷⁵.

Že marca 1747 je postavil pogoje za nakup suknarne: privativni privilegij naj bi veljal tudi zanj, enako potni listi za prost uvoz surovin; nakup naj bi veljal za suknarno z mlinom in ostalimi pritiklinami, dalje za hišo

Sl. 4. Pogled na obrat preko Zaloške ceste v smeri proti Ljubljanci:
1 — suknarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostrižnica,
5 — okviri za sušenje sukna, 6 — valjavnica, 7 — direktorjevo stano-
vanje, 8 — shramba za barve, 9 — hlev in senik, 10 — skladišče, 11 —
vrt za direktor. stanovanjem (Jožef Wiser, 1762; original v privatni lasti,
faksimile v MaLj)

v Mostah, kjer so fabrikanti (=delavci) brezplačno stanovali. Istočasno z obratom je bil pripravljen prevzeti tudi vse delavce, ki so v času pogajanj bili tu zaposleni. Dodal pa je temu še zanj zelo važni predlog, ki dobro karakterizira njegovo težnjo po tem, da obdrži več cenene delovne sile pri

⁷² R. Andrejka trdi napačno v svoji Trgovski zgodovini Šelenburgove ulice v Ljubljani (Trgovski tovariš, XXXIV., 1937, str. 35), da je obrat kupil Weitenhüller 1746 in ga prodal leta 1766 (tudi napačno).

⁷³ RA, fasc. III, Commercialia (Trst, 14. jul. 1734).

⁷⁴ Ib., Trst, 9. febr. 1735.

⁷⁵ MALj, sod. prot. za cit. leto.

sebi: želel je namreč, naj zemljiške gosposke ne odpokličejo s kakršno koli pretvezo že tiste svoje podložnike, ki so bili v času prevzemanja obrata zaposleni tu ali ki bi v bodoče bili še sprejeti na delo, nazaj na grudo⁷⁶. Ker se je tako tudi zgodilo in se je to še posebej naglašalo, pomeni to, da kakor je že po eni strani prenehala pri obratu dominacija odnosno lastništvo fevdalcev, tako po drugi strani s tem še ni prenehala — da se tako izrazim — dvojnost glede podrejenosti nekaterih delavcev: čeprav so bili zaposleni v privatnem obratu, so bili seveda še vedno dolžni poslušnost svojemu zemljiškemu gospodu; tačas namreč kmet še vedno ni bil osebno svoboden. Potemtakem smemo več kot samo domnevati, da je znana sedma točka privilegija veljala le za že svobodne delavce (torej za prave mezdne delavce), ne pa tudi za te podložnike. Za njih je veljalo staro tradicionalno pravo, ki se v privilegiju ne navaja še posebej.

Dalje je novi kupec zahteval, naj mu stanovi prepustijo za deset let brezplačno v uporabo suknarnično skladišče, ki se je nahajalo v lontovžu, po tem roku pa naj bi ga smel izkoriščati po zmerni ceni. To je zahteval zato, ker skladišča pri suknarni pač še ni bilo. Ker je bilo torej skladišče precej oddaljeno od obrata, bi stroški za prevoz narasli; prav iz tega razloga je hotel imeti skladišče brezplačno v najemu.

Poudariti moramo, da so stanovi prvotno pravzaprav hoteli dati Weitenhüllerju suknarno le v najem in to za 7 let (od 1. novembra 1747 do 31. oktobra 1754) s pogojem, naj bi se še vedno glasila na ime stanov⁷⁷. Toda kmalu so se premislili in pristali na prodajo obrata, ki jim itak ni prinašal posebnih dobičkov. S predlogi prodaje so se strinjali, le eno najvažnejših točk, namreč tisto glede delavcev-podložnikov, so še bolj precizirali: podložniki, ki bodo sprejeti na delo v suknarno, naj ostanejo podložniki in naj se jih ne odtegne z zemlje, razen če se preje pogodijo s svojo zemljiško gosposko; v ostalem pri samem delu v obratu ne bodo z ničemer ovirani.

Osnutek pogodbe je bil sestavljen 30. oktobra 1747, 8. novembra pa odobren na Dunaju: novemu lastniku so priznali potni list za prost uvz surovin, mitninske prostosti ipd. Kupna pogodba je bila dokončno podpisana 22. novembra 1747^{77a}.

Če se ob tem važnem dogodku ozremo nazaj in opazujemo dvajsetletni razvoj stanovske suknarne, se nam nudi naslednja slika: glavne začetne težave (notranje in zunanje) so trajale približno tri leta; v tem času so stanovi potrošili zelo velike vsote za izgradnjo in tehnično spopolnitev obrata ter vložili mnogo truda v izboljšanje kvalitete sukna, delovne discipline ipd. Po letu 1730 pričenja približno sedemletno obdobje miru in konjunktуре, obdobje, ko je teklo osem statev in je 16 tkalcev stkalo letno nekako 800 do 1000 kosov sukna (25.000 do 30.000 vatlov). V tem času je bil položaj delavcev v splošnem manj ugoden kot oni pred letom 1730, kajti delo je bilo akordirano, kontrola strožja in kazni težje. Zaradi zunanjih okoliščin (n. pr. šibko tržišče) je razvoj obrata končal s

⁷⁶ KR, Commerciale, T-1-1.

⁷⁷ SSA, fasc. 537.

^{77a} ADK (Arhiv. dvor. komore, Dunaj), Innerösterr. Komerz., zap. št. 441, fasc. 105/1.

krizo zaradi hiperprodukcije; odpuščenih je bilo okoli 20 delavcev ali morda četrtina (docela hipotetično namreč računam, da je na enega tkalca odpadlo 5 ostalih delavcev, da je torej v obratu samem bilo zaposlenih morda vsega skupaj kakih 80 ljudi — ne vštévši predice po domovih). Po krizi je bila proizvodnja maksimirana in je taka v glavnem ostala do prodaje obrata Weitenhüllerju.

S tem, da je obrat prešel v privatne roke, je prešel v novo fazo razvoja odnosno napredka. Res je, da s prehodom v druge roke izgubino mnogo zanesljivih podatkov o proizvodnji, organizaciji in delitvi dela, o socialnem položaju delavcev itd., kajti medtem ko je stanovski arhiv vestno spravljajl dokumente, je Weitenhüllerjev privatni arhiv izgubljen⁷⁸. Vedeti pa moramo, da je bil ta trgovec navezan izključno na samega sebe in na svoje finančne vire in da je bil zaradi tega prisiljen, da je vpeljal skrajno racionalno izkoriščanje surovin, da je zahteval od delavcev, da vložijo v delo maksimum svojih sil pri najmanjši možni mezdi ipd. Odslej naprej bomo torej do konca navezani zgolj na okrnjene in bežne opazke.

Dne 28. aprila 1749 je bil pregledan njegov obrat na Selu, sestavljen iz predilnice, tkalnice, valjavnice, stiskalnice, barvarne, sušilnice (na prostem) in skladišča. Kako varčen je bil trgovec pri nakupu raznih orodij (v škodo delavcev), vidimo iz tega, da se phanje pri oljenju volne z drevesnim oljem ni vršilo v posebnih pripravah, pač pa kar na zemlji; ko so kosi sukna prišli iz tkalnice, je bilo treba umazanijo odstraniti s pranjem — kar pa se ni dogajalo na okvirih, pač pa na kolenih pralcev in kljub večji izgubi časa ni bilo delo zadovoljivo opravljeno; ker je največja količina sukna bila prvenstveno še vedno namenjena granicam, se je blago večinoma barvalo bolj enostavno oziroma slabo⁷⁹. Moremo celo trditi, da se je vsaj v začetku njegovega lastništva splošno stanje delavcev nekoliko poslabšalo v primeri s stanovskim obdobjem.

Teoretično je največja zmogljivost njegovega obrata bila 1500 kosov sukna letno. Iz zgoraj obširneje navedenih razlogov pa tudi Weitenhüller ni mogel prekoračiti gornje meje kupne zmogljivosti trga — namreč 800 do 1000 kosov letno. Iz tega lahko sklepamo, da se lastnik z obratom ni mogel zelo okoristiti, vsaj v prvih letih ne⁸⁰. Dalje je treba vedeti, da je vsak kos meril 31 ljubljanskih vatlov in da je celotno količino sukna izdelalo leta 1749 (v času pregleda obrata) okoli 400 delavcev in predic; za izdelavo te količine je teklo leto in dan 7 statev, čeprav se je v obratnih prostorih nahajalo vsega skupaj 16 statev, torej niti polovica! — V virih

⁷⁸ Weitenhüller je takoj po prevzemu namestil v obratu posebnega knjigovodjo (RA, Diaria 1746—1750; gl. pod datumom 7. jul. 1750); tudi te knjige niso ohranjene.

⁷⁹ DA, škatla 43 (ovoj »1725, No. 1060«); vizitacijski protokol.

⁸⁰ V resnici manufakturst ni bil bogve kako zadovoljen s svojim obratom (RA, Diaria 1751—1756; gl. pod datumom 15. marec 1751). Poleg tega se mu je obetala še huda konkurenca v osebi nekega tujca. Ta tujec, Du Tan, je v mladosti delal v suknarnah v Holandiji in Angliji. V Leydenu je nekaj let delal v suknarni, ki ji je bil lastnik Clignet. V marcu 1751 se je Du Tan pojavil v Ljubljani in nameraval na Kranjskem postaviti obrat za boljše sukno (RA, Diaria 1751—1756; 27. marec 1751). — Kdaj in zakaj je zapustil Ljubljano in zamislil ni uresničil?

ni točneje povedano, koliko let je bilo v pogonu samo 7 statev; vsekakor pa je že to dovolj za sklep, da je približno isto količino blaga moralo proizvesti manj tkalcev — za kolikšno mezdo?

Največji odjemalec so bili še vedno graničarji, pridobil pa je Weitenhüller tudi hrvatske trgovce, da so prodajali sukno celo v »Turčijo«, vsekakor ne v velikih množinah⁸¹. Poleg tega je obrat dobavljal sukna cedila čistilnici sladkorja na Reki^{77a}.

V ZČ, str. 677, sem mimogrede omenil tudi delavce po domovih. Koliko jih je bilo in koliko so zaslužili, zvemo šele v Weitenhüllerjevem času, leta 1758. Samo prejo mu je izdelovalo takrat že okoli 600 oseb (torej se je v 10 letih število delavcev povečalo za 200 oseb ali za 50 %) in to predvsem v zimskem času. Poleti, ko so bili ti delavci — podložniki — zaposleni na polju, pa je suknarni preje primanjkovalo. Mezda za to delo je bila tako nizka, da niti najsiromašnejši kmetič ne bi mogel vzdrževati sebe samo s predenjem. Lastnik proizvodnih sredstev je namreč plačal za funt volne za votek le 3 kr, za funt volne za osnovo pa 6 kr. Ker je ena oseba mogla tedensko napresti povprečno 3 funte take volne, je torej zaslužila na teden celih 9 odn. 18 kr. Če si še enkrat ogle damo mezde, navedene na prejšnjih straneh, vidimo, da so bili tisti, ki so delali po domovih, dejansko med najslabše plačanimi delavci, poleg tega in iz drugih razlogov večinoma le sezonski delavci. Weitenhüller je tedensko potreboval okoli 1725 funtov preje za votek in za osnovo.⁸² V pravkar navedenem primeru je torej imel vlogo založnika.

Ni točno znano, iz kakšnih razlogov vse bi leta 1757 kmalu postal njegov administrator Ivan Peter Longo tudi družabnik. Sklenjeno je bilo, da bo Longo dve leti fungiral kot njegov družabnik, po preteku tega časa pa bi vodil suknarno sam⁸³. Vendar se je Longo naslednjega leta sprl z Weitenhüllerjem; čeprav sta se pobotala, do prevzema suknarne ni prišlo⁸⁴.

Weitenhüller se je »zaradi starosti in onemoglosti« odločil, da bo suknarno prodal. Našel je kupce, in to družabnika Valentina Ruarda, trgovca in sozaložnika na Dunaju, ter Jožefa Desselbrunnerja, trgovca v Ljub-

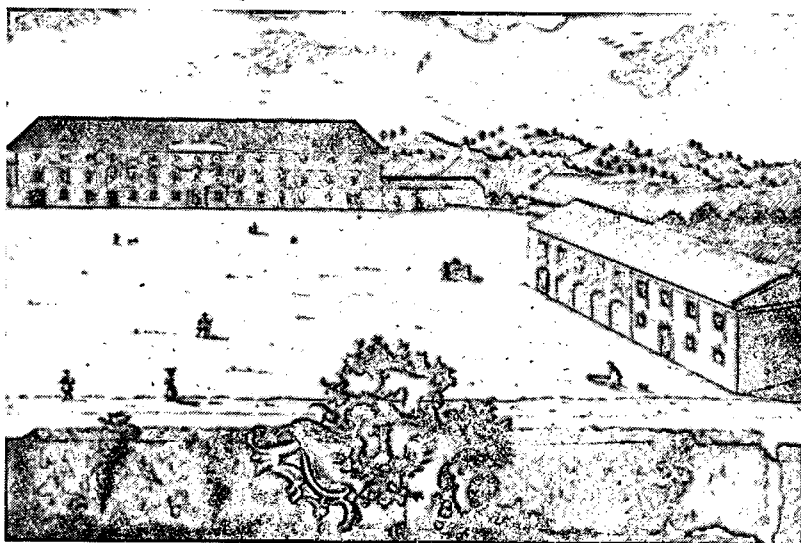
⁸¹ KR, CC, XII., 1747—1763 (Ljubljana, 1749).

⁸² KR, XII., Fabriquewesen, No. 1—sect. 4 (Lj. 1758).

Dvorna resolucija z dne 25. marca 1758 je poudarjala, da je vpeljava predenja volne velike važnosti za deželo. Zato naj se podložniki poučujejo v predenju, priskrbi naj se jim orodje, surovine, prejo pa odkupi po zmerni ceni (založništvo!). V ta namen se je komerčni konses informiral pri Weitenhüllerju, če bi prevzel tako založništvo; trgovčev obrat je bil še vedno edini te vrste na Kranjskem in je imel preje dovolj, zato je ponudbo odklonil. Domači tkalci so se nahajali zlasti v Ljubljani, na Jesenicah, v Tržiču, Kamniku, na Krasu in v grofiji Kočevje, v manjšem številu pa itak v vsaki fari. Toda vsi ti so predli le grobo volno za loden. — Orodje, ki so ga za to uporabljali: preslica (Rocken) in vreteno (Spindel), odnosno motovilo (Weife) ali vreteno (Haspel). — 26. febr. 1758 je sporočila novomeška kresija, da tam prebiva okoli 130.000 prebivalcev; če bi hotel presti le dvajseti del, kam bi s prejo? Zato so predlagali gojenje in predelovanje lanu in gojenje murv odnosno svilorejo. Ponekod so v eni sami hiši pridobili netto preko 60 funtov svile; vendar pa je vnema za svilorejo padala (Ljubljana 24. apr. 1759). — Predelovanje lanu je bilo zelo razvito, sicer bi ga Kranjska, ki ga je itak mnogo gojila, ne uvažala še iz Koroške. Leta 1751, ga je n. pr. uvozila od tam 2978 centov, cent po 12, 13—14,5 gld. (RA, Diaria 1751—1756, 2. nov. 1752).

ljani⁸⁵. V smislu kupne pogodbe, ki je bila sklenjena 1. februarja 1762, je Weitenhüller dobil zanjo v gotovini 17.000 gld za zgradbo in orodje. Za nedodelano blago in za surovine sta se družabnika obvezala plačevati letno 5000 gld po 6 % toliko časa, dokler ne bo dosežena polna poravnava⁸⁶.

Od poletja 1762 do poletja 1763 je bilo proizvedenih iz 87.668 funtov volne, 15 kosov moltona (vsak kos je meril 80 vatlov in tehtal 80 funtov), 8 kosov »Räsch« sukna (kos meril 100 vatlov, tehtal 80 funtov), 31 kosov flanele za podlogo (vsak po 60 vatlov, tehtal 56 funtov), 82 kosov navadne flanele (meril 65 vatlov, tehtal 56 funtov), 568 kosov navadnega graničarskega sukna (vsak kos po 32 vatlov, teža 75 funtov) in 492 kosov navadnega nemškega sukna (kos po 40 vatlov, teža 75 funtov).

Sl. 5. — Pogled s suknarne preko Zaloške ceste na Desselbrunnerjev dvorec (Jožef Wisner, 1762; original v privatni lasti, faksimile v MaLj)

⁸³ RA, fasc. XXX., Dnevnik (ovoj Diarium, str. 2990, 23. apr. 1757).

⁸⁴ Ib., (Diarium za l. 1758—1759; dne 16. marca 1758). — O tem, da bi Weitenhüller prodal suknarno svojemu obratnemu administratorju Longu ali vsaj z njim ustvaril družbo, je bilo govora še do poletja 1761 (ADK, zap. št. 441, fasc. 105/1). — Pozneje — po letu 1763 — je bil Friderik Weitenhüller lastnik topilnice bakra na Koroškem; sličen obrat je imel tudi na Kranjskem. (Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, II. — Archiv für vaterl. Geschichte und Topographie, 36/37 Bd., Celovec 1951, 239.)

⁸⁵ KR, fasc. Comerciale, Lit. T., No. 1, Vol. 1 (KR, CC, T-2-1: »Die Gebrüder«). R. Andrejka, Najstarejše lj. industrije... Kron., I, 1934, 58, trdi, da sta družabnika kupila obrat od njega točno 1. febr. 1762 (v resnici je bila takrat samo sklenjena kupna pogodba, družabnika sta postala lastnika obrata v drugi polovici marca istega leta), medtem ko isti pisec napačno trdi v Trgovski zgodovini Selenburgove ulice v Ljubljani, str. 35, da sta družabnika kupila obrat 1. 1766. Isto napačno letnico ima tudi Müllner, Geschichte des Eisens, 426. — Ivan Slokar, Geschichte der österr. Industrie..., Wien 1914, 356, pomanjkljivo: »...und Josef Dieselbrunner (!) hatte schon unter Maria Theresia eine k. k. priv. Tuchfabrik in Laibach...«

Od skupnih 1196 kosov je torej odpadlo na tradicionalno navadno gra-
ničarsko sukno še vedno skoraj 48 % izdelkov. Za proizvodnjo celotne
količine blaga je bilo stalno zaposlenih 18 statev in 531 oseb (28 tkalcev
in pomočnikov, 4 tkalski mojstri, 90 česalcev in sličnih delavcev, 409
predic).⁸⁷

Če primerjamo stanje v letu 1726/27 s stanjem po 35 letih, vidimo, da
so proizvedli leta 1762/63 okoli 3,3-krat več vatlov sukna, za kar je stalno
teklo štirikrat več statev in je delalo trikrat več tkalcev in pomočnikov.
Napredek je bil torej zelo počasen in premo sorazmeren (primerjaj so-
razmerje med vatli in tkalci!). Po drugi strani je seveda to dokaz, da v
vsem tem času niso vpeljali v obratu nekih posebnih tehničnih novosti,
ki naj bi dvignile oziroma povečale storilnost posameznega tkalca.

Družabnika sta torej tudi bazirala na prodaji sukna v granice.⁸⁸ Vse-
kakor je imel obrat v času njunega — in zlasti pozneje samo Desselbrun-
nerjevega — lastništva največji obseg in zmogljivost: suknarna, ki je bila
in ostala do konca obratovanja edina »tovarna« te vrste v deželi, je pro-
izvajala proti koncu XVIII. stoletja letno nad 100.000 vatlov sukna v okoli
3400 kosih.^{77a}

Kako daljnosežna je bila njuna industrijska politika, dobro ilustrira
naslednje dejstvo: sozaložnik Ruard je imel na Gorenjskem (skoraj gotovo
v Kranju ali v bližini) nekakšno šolo za mojstrice predice in pletilje. Ni pa
mogoče ugotoviti, če je Ruard to »šolo« ustanovil prav zaradi ljubljanske
suknarne — torej po letu 1762 — ali jo je imel že prej, da je kot založnik
razdelil volno tem ženskam, prejo pa pozneje prodajal določenemu obratu.
Vsekakor je bila ustanova na dobrem glasu, kajti sicer ne bi skušal založnik
višnjegorske manufakture nogavic pridobiti te mojstrice za svoj obrat.⁸⁹
— Po drugi strani je seveda to dokaz, da je kvalificiranih delavcev zelo
primanjkovalo.

Desselbrunner je bil založnik še po drugi strani. V Ljubljani je namreč
bila odprta dne 3. januarja 1767 predilniška šola (v smislu patenta o pre-
dilništvu z dne 27. novembra 1765^{89a}), nad katero je imel nadzorstvo
magistrat. Šolo je obiskovalo najmanj 30 dečkov in deklic. Po preteku dveh
let pa je šola zaključila delo in bila razpuščena. Kasneje je predilnica za
volno bila prenesena v vzgojevalnico; s potrebnimi surovinami jo je oskr-
bovala suknarna.⁹⁰ Leta 1770 so magistratu vzeli vodstvo tega zavoda, ki je

⁸⁶ Intabulacija in prepis na obe imeni dovoljena šele 27. febr. 1768; gl.
Dežel. desk. 1. modri zvezek, G 17. O 25.

⁸⁷ DAS. Erbergov arhiv, rokopis št. 85 (I. 6 b), str. 120; prim. tudi Dimitzeve
vesti v Blätter aus Krain, IX., 1865, str. 36 in v Geschichte Krains IV.,
str. 179, 229.

⁸⁸ Argo II., 1893. stlp. 76—78. trdi napačno, da je prešel obrat v roke
Jožefa Desselbrunnerja (celo brez Ruarda!) šele leta 1770; vest, da je bilo tu
zaposlenih okoli 1600 ljudi, je nekoliko pretirana. Bolj realno je poročilo v
Argo VI., 1898. stlp. 34, da je zaposloval Desselbrunner proti koncu stoletja
do 1000 ljudi. Za trditev, da bi šli produkti no večini v Italijo, ni prave podlage
(Italija je sama imela mnogo suknarn). Müllner (Argo IX., 1901, 108) napačno
trdi, da je Weitenhüller prodal obrat kompanionoma okoli 1766.

⁸⁹ KR. Commerciale-Miscelania, 1764—1769 (Ruardova pritožba, Dunaj,
12. jan. 1769).

⁹⁰ a Gl. op. 91 in Uhlirz, Handbuch der Geschichte Oesterreichs, II/1, 357.

predilnico imel še dalje in ki ga je omenjeni manufakturst zalagal še naprej.⁹¹

R. Andrejka⁹² navaja, da je Ruard izstopil iz družbe 10. novembra 1768⁹³, da je dvajset let pozneje Desselbrunner pritegnil k podjetju sina Ivana, ki je po očetovi smrti sam vodil obrat. Vendar pa podatek ni točen. Obrat sta vodila oziroma pomagala očetu voditi sinova Jožef in Ivan najmanj od 1. januarja 1781 dalje in šele z 10. novembrom 1784 je popolnoma prešla v privatno last družine Desselbrunner.⁹⁴ V celoti sta prevzela suknarno brata v smislu pogodbe dne 18. novembra 1788. Njun oče je umrl 7. julija 1794⁹⁵ (poplemeniten je bil s cesarjevim odlokom 21. januarja 1789, v kranjsko deželanstvo sprejet 20. novembra 1789⁹⁶); v oporoki, ki jo je sestavil 20. novembra 1793, je določil še enkrat, da trgovino in suknarno zapušča sinovoma ozir. takrat že samo sinu Ivanu⁹⁷, kajti od mladih družabnikov je Jožef umrl že jeseni 1792; vse premoženje in pravice je Jožef prenesel na brata v smislu njune medsebojne pogodbe dne 1. sept. 1792.⁹⁸

Mlada lastnika sta se kmalu znašla v finančnih težavah; morala sta že spomladi 1786 prositi Jožefa Weitenhüllerja za posojilo 15.000 gld⁹⁹, pozneje sta si mnogo izposojala še od drugih privatnikov. Ker je obrat že okoli 1. 1790 prišel bolj in bolj čutiti krizo, ki so jo izzvale protifrancoske vojne, sta 17. marca 1791 bila brata prisiljena prositi najvišje državne oblasti za desetletno brezobrestno posojilo v višini 80.000 gld. Prošnja pa je bila zavržena, ker je država potrebovala denar pač za oboroževanje.^{77a}

Ko je Leopold Ruard, Valentinov sin, pričel prodajati premog iz svojega premogovnika v Zagorju ob Savi spomladi 1796, se je med prvimi oglasil mladi Ivan Desselbrunner in ga vzel 331 centov; skoraj gotovo ga je uporabljal za kurjenje kotlov v barvarni in za ogrevanje stanovanjskih prostorov svojih delavcev. Poleti 1796 pa se suknar že pojavi celo kot samostojen lastnik ene jamske mere v Zagorju.¹⁰⁰ Zdi se, da se je pozneje še vedno dragemu premogu ali odpovedal in uporabljal samo šoto ali pa kuril pol s premogom pol s šoto.¹⁰¹

Obrat je bil leta 1800 še vedno toliko močan, da je mogel dne 24. marca skleniti dobavno pogodbo s štajerskim vojaškim mondurnim skladiščem v

⁹⁰ 12. sept. 1765 sta družabnika izjavila, da bi mogla zaposliti z delom do 200 takih ljudi; plačala bi po 4—5 kr. in več dnevno (ADK, Iö Komerz., zap. št. 359, fasc. 43).

⁹¹ Star. reg. I., fasc. 17; Lj., 30. jan. 1777.

⁹² Najstarejše lj. industrije..., Kron., I., 58.

⁹³ Ruard bi se mogel umakniti zato, ker je 31. jan. 1766 postal lastnik fužine Sava. — Müllner, Geschichte des Eisens, 425.

⁹⁴ Dežel. deska, 1. modri zvezek, O 25. — Šele tedaj je bil Ruard eksta-buliran.

⁹⁵ Dežel. deska, 2. modri zvezek, L 12—15 in D 13.

⁹⁶ NSA (Novejši stan. arhiv), fasc. 12, akt št. 663. Ivan Slokar, op. cit., str. 356, pomanjkljivo: »... von Josef II. 1788 in den Adelstand... erhoben wurde.« — Andrejka, op. cit., str. 58, ima isto napačno letnico.

⁹⁷ Testamenta 1677 — 1897, D, Nr. 36.

⁹⁸ Dežel. deska, 3. modri zvezek, A 12.

⁹⁹ Ib., 1. rdeči zvezek, M 19 — Lj., 8. aprila; obresti so znašale 4 %.

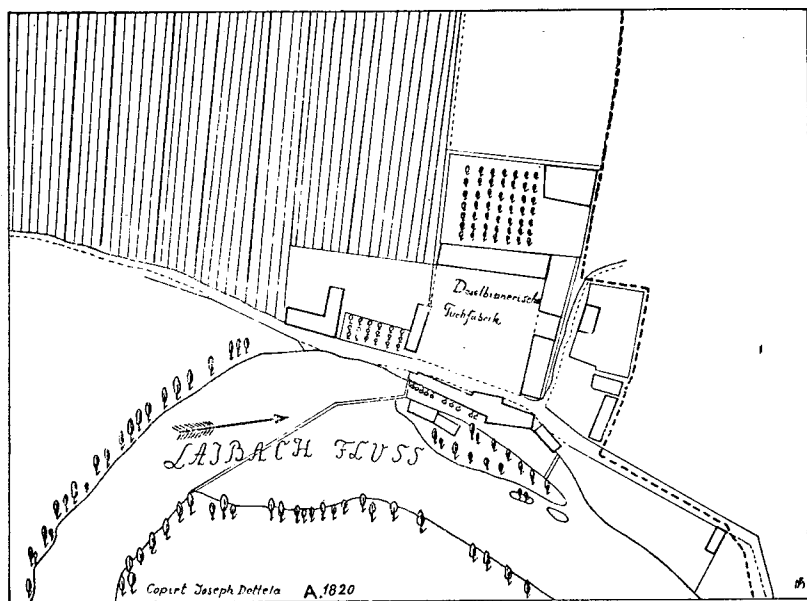
¹⁰⁰ DAS, stare fužinske knjižice, M 10, str. 64. — Müllner, op. cit., 431, napačno 1000 centov.

Mariboru za 500 kosov graničnega sukna in 500 kosov »croisée« sukna. Za vse to mu je blagajna skladišča anticipirala 10.000 gld.^{101a}

16. septembra 1802 je bil Desselbrunner še vedno lastnik suknarne.¹⁰² Obrat je še v tem letu prenehal z delom¹⁰³, kajti 28. januarja 1803 se je že pričel popis konkurne mase¹⁰⁴; suknarna je bila cenjena na 28.230 gld.¹⁰⁵

Upravitelj vsega imetja, ki je prišlo na dražbo, je postal Jurij Mulej.¹⁰⁶ Šele 19. jan. 1817 pa je vso konkurno maso kupil Andrej Malič za nekaj več kot 25.000 gld.,¹⁰⁷ in ondi napravil velik mlin.¹⁰⁸

Ob prenehanju obratovanja je imela suknarna sledeče objekte: staro tovarniško poslopje (zidano), obsežno 28,5 × 5,5 klafter, ki je bilo delno

Sl. 6. Preris originalne slike iz 1820, ki prikazuje vso razsežnost manufakture ob zaključku obratovanja (Original v DAS, Ljubljana)

¹⁰¹ To posnemamo iz odredbe v NSA, fasc. 69 iz l. 1800, kjer se nahaja v spisu št. 1507 z datumom 24. sept. trditev, da so prejeli Nikolaj Merk, Ivan Desselbrunner in Jožef Pinhak parcele na Barju. — Za Pinhaka, tovarnarja galice, namreč vemo iz drugih virov povsem zanesljivo, da je tam rezal zase šoto, kot jo je enako njegov konkurent Jožef Ignac Frieber. Torej sta tako delala skoraj gotovo tudi Merk in Desselbrunner.

^{101a} a Dežel. deska, 2. rdeči zvezek, K 6.

¹⁰² Dežel. deska, 1. beli zvezek, N 21 in 29.

¹⁰³ Po podatkih dr. Ivana Slokarja, Ljubljana 1. febr. 1954. — H. G. Hoff, Hist. — Stat. — Top. Gemälde vom Krain, I., 1808, 141—142, ne vé točnega datuma propada obrata.

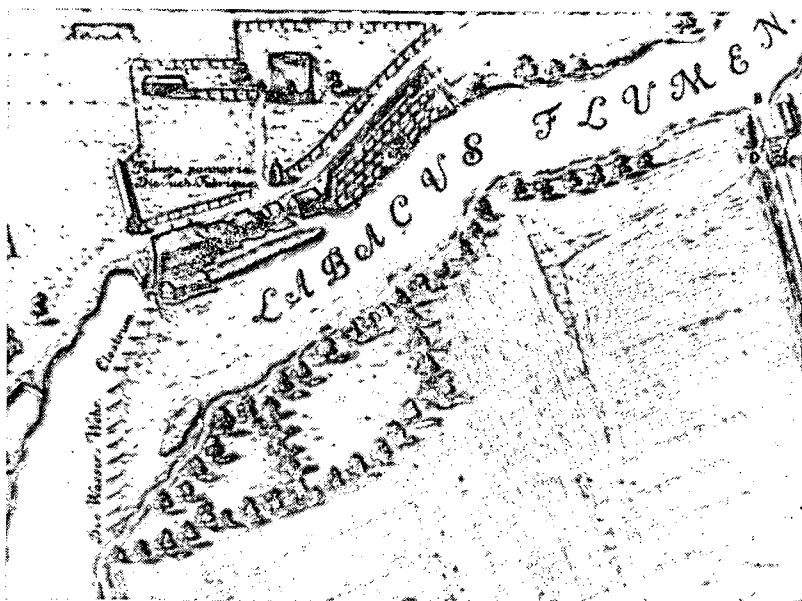
¹⁰⁴ Dežel. deska, 2. zeleni zvezek, C 27.

¹⁰⁵ Ib., C 25.

¹⁰⁶ NSA, fasc. 64, l. 1804, spis št. 1414.

¹⁰⁷ Dežel. deska, 5. modri zvezek, P 24.

¹⁰⁸ Andrejka, Kron. I., str. 58.

Sl. 7. Podroben načrt suknarne 1737 (s sl. 2)

dvonadstropno, delno celo trinadstropno, in je bilo sestavljeno iz kuhinje, kleti, sobe, skladišča za sukno ter dveh oddelkov, za valjalnico in za česalni stroj za volno. V nadstropju so bile štiri velike stanovanjske sobe, dalje tkalnica, dolga 19 klafter; v drugem nadstropju so bile le štiri stanovanjske sobe. Novo tovarniško poslopje je bilo obsežno 20×6 klafter, posebna hišica (8×4 klaftre) je bila namenjena za staro valjalnico in stroj za rezanje sukna, manjša stavba pa za stiskalnico sukna. Barvilnica ($11,5 \times 5,5$ klafter) je bila nameščena v pritličju ločenega objekta in je imela priključeno stanovanjsko sobo, v nadstropju je bila velika soba za striženje sukna. Posebna glavna stanovanjska zgradba ($34 \times 7,5$ klafter) je bila dvonadstropna, stanovanje za upravnika obrata je merilo 15×4 klaftre. Poleg teh so bili še drugi objekti, ki pa jih tu ne naštevamo.

Če primerjamo slike, ki prikazujejo suknarno leta 1737 in leta 1762, z gornjim opisom, vidimo, da se objekti ob Ljubljani niso bistveno povečali in razširili v vseh 60 letih; novost je Desselbrunnerjev dvorec s posebno stavbo (prim. sl. 5), ki pa ima svoje zarodke že pred letom 1737 (prim. sl. 7).

Zaradi lažjega razumevanja slik št. 4 in 5 smo objekte na sliki št. 4 oštevilčili, originalne številke nad objekti, ki jih prikazuje slika št. 5, pa okrepili, da bodo vsakomur dobro vidne; legendo na isti sliki smo poslovenili, sicer pa nemška legenda na pričujoči sliki itak ni dobro vidna. Torej: 1 — suknarna, 2 — stiskalnica, 3 — barvilnica, 4 — suknostrižnica, 5 — okvirji za sušenje sukna, 6 — valjalnica, 7 — direktorjevo stanovanje, 8 — že podrti lopa za barve, 9 — hlev s senikom, 10 — skladišče, 11 — vrt (zadaj za direktorjevim stanovanjem).

Stroji, ki so po likvidaciji suknarne še ostali na mestu, so bili sledeči: popolna valjalnica, trije pari kladiv, osem nedogotovljenih kladiv, 24 popolnoma novih nateg, 3 novi in 4 stari stroji za česanje volne, obdani s krtačami, stroj za drobljenje barvnega lesa, 3 stiskalnice za toplo stiskanje sukna s pritiklinami (sc. 76 kosov železnih plošč), okoli 60 pločevinastih plošč itd. Dalje je bilo moč najti še 24 škarij za sukno, v barvilnici poleg velikega cinastega kotla, težkega 894 funtov, še 6 bakrenih vzdanih kotlov raznih velikosti in 2 posebna velika in nova bakrena kotla in slično.^{108a}

Neposredno v zvezi z delovanjem suknarne je vprašanje dobaviteljev surovin.

Vsekakor je bil glavni dobavitelj volne Peter Anton Codelli, ki je, kot že vemo, dobavljal volno tudi suknarni koroških stanov v prvih dveh desetletjih XVIII. stoletja. Od 15. marca 1726 do 30. oktobra 1734 mu je obrat izplačal za dobavljeno južnoitalijansko volno (vštet je tudi že dooček) preko 100.000 gld.⁹ Za njim je za italijansko volno prejel De Orlando okrog 2700 gld, Kunčnik za domačo volno 2277 gld, Ant. Vanino za ogrsko preko 2100 gld, sledijo Franc Reigersfeld (draška volna) 993 gld, Lovro Tomšič (ogrška in rehniška volna) preko 700 gld, Jugoviceva kompanija itd. — Za barve je prejel Vanino najmanj 13.500 gld, Tomšič preko 600 gld, Orlando 144 gld, Ludvik Ant. Reja pa najmanj 37 gld. Za razno orodje je Tomšič prejel najmanj še 320 gld, Reja pa okrog 20 gld.

Kmalu po 15. februarju 1737 je bila sklenjena pogodba z Michel Angelom Zoisom, da pet let (od vklj. 1737 do konca 1741) ne bo razen njega nihče dobavljal volne za suknarno. Zois pa je sicer že v letu 1736 dobavljal volno (v pogodbi se ga imenuje Wechsler zu Laybach).

Najpozneje od leta 1744 dalje se je poleg prodaje stanovskega sukna ukvarjal z dobavljanjem volne v velikih količinah bodoči lastnik Friderik Weitenhüller.¹⁰⁹

P. A. Codelli je bi gospodarsko zelo napreden človek. Že pozimi l. 1715 je n. pr. izjavil, da bi si trgovina zelo opomogla s proglasitvijo Trsta in Reke za prosti luki (kar se je zgodilo šele spomladi l. 1719). Vztrajno se je potegoval za popravilo vseh cest, ki so vodile iz pristanišč v zaledje.¹¹⁰ — Kot dobavitelj in grosist si je pridobil ogromno premoženje. Zanj so sodobniki trdili, da je imel toliko kapitala, da bi mogel kupiti vse ostale trgovce na Kranjskem (razen sebi enako močne peščiце grosistov).¹¹¹

Njegovo celotno premoženje so cenili na 300.000—400.000 gld.¹¹² Najmanj 80.000 gld je imel naloženih v stanovski blagajni (4,5%).¹¹³ Zanimivo in važno je poudariti, da se ta finančnik nikdar ni lotil postavitve kakega zgodnjekapitalističnega obrata; raje je kupoval zemljišča.

Prav tako napreden mož je bil tudi kranjski deželni glavar Wolf Vajkard Gallenberg, zelo verjetno glavni iniciator postavitve suknarne. Na cesarjevo resolucijo, kako gleda na postavitve novega gospodarskega funkcionarja,

^{108a} Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung No. 3 (9. januarja 1816): Beschreibung... v. Desselbrunnenschen Tuchfabrike.

¹⁰⁹ SSA, fasc. 537 a.

¹¹⁰ Ib., fasc. 28 (ovoj Handel 1715—71); Lj. 28. febr. 1715.

¹¹¹ RA, fasc. II., Commercialia.

¹¹² »81 (I. 3 d)«, str. 163 (DAS).

¹¹³ RA, fasc. I., Cameralia.

komercialnega reprezentanta, ki bi bil potreben za dvig trgovine v lukah, je odgovoril povoljno. Izjavil je med drugim tudi to, naj ima ta reprezentant pravico prisiliti k delu za nizko plačo vse pohajkovalce, predvsem berače, ki so zmožni delati (vpliv projektov!). Dalje je trdil, da trgovina in manufakture ne bodo cvetele vse dotlej, dokler bodo še obratovali cehi in obstajali njihovi privilegiji, dokler bodo mesta — predvsem ljubljanski magistrat — silili vsakega manufakturista (= delavca v manufakturi), rokodelca in rokodelca pod kaznijo zaplembe celotnega premoženja k sprejemu meščanstva (torej je bil ta fevdalec naprednejši kot pa ljubljanska trgovska aristokracija!). Predlagal je ukinitve cehov in vseh monopolov ipd.¹¹⁴ Bil je torej pristaš nevezanega, svobodnega trgovanja.

LA FABRIQUE DE DRAPS DE LJUBLJANA

Résumé

L'auteur poursuit son étude sur la principale manufacture textile du 18e siècle en Slovénie. Après 1730, cette fabrique entre dans une phase de développement technique et organisationnel, ce qui fit monter sa production jusqu'à 30.000 aunes de drap, c'est-à-dire de 100% dans les années 1727-37.

La production dépassa vite les besoins du marché et la crise se manifesta dès 1737/38; de nombreux ouvriers furent licenciés, puis le maximum de production fut fixé à environ 20.000—25.000 aunes.

En 1747, les Etats provinciaux vendirent la manufacture au négociant Friedrich Weitenhüller qui la revendit en 1762 aux associés Valentin Ruard (d'origine française) et Joseph Desselbrunner. L'entreprise fut agrandie, le marché s'élargissait, ce qui fit monter la production peu à peu de 36.000 aunes en 1762 à plus de 100.000 aunes. En 1802, la fabrique fut fermée.

Jože Žontar

POSEBNO SODIŠČE ZA KMETSKE PODLOŽNIKE, NJIHOVE PRITOŽBE TER POSKUSI REGULACIJ PODLOŽNIŠKEGA POLOŽAJA V TEREZIJSKI DOBI NA KRANJSKEM*

V prispevku h prikazu pravnega in družbenega položaja kmetских podložnikov v terezijanski dobi na Kranjskem obravnavam v prvem delu organizacijo posebnega sodišča za spore v podložniških obveznostih, v drugem delu razprave navajam podložniške pritožbe, njihov uspeh oziroma neuspeh, ki jih je često vodil tudi do upora, ter v zadnjem delu obravnavam poskuse regulacij podložniških obveznosti in pravic v omenjeni dobi. Postavitev posebnega sodišča spada v sklop širokopoteznih in globokih upravno-sodnih reform Marije Terezije. Vobče pa je pomembno njeno prizadevanje, urediti položaj kmetских podložnikov. Podložniških bremen, strukture kmetских posesti (hub in zemljišč) in podložniškega osebnega položaja sem se dotaknil le toliko, kolikor je bilo to potrebno za pojasnilo omenjenih problemov. Dosedanja historiografija se je le malo ukvarjala z vprašanji, ki jih obravnava študija. Dela v avstrijskem okviru ne polagajo

¹¹⁴ SSA, fasc. 28; Ljubljana 1. dec. 1722.